

Iztırârî Durumlarda İbadetlere Yönelik Fıkhî Ahkâmın Değişmesi (Korku Örneği)

The Alteration of Fikh Rulings on Acts of Worship Under States
of Necessity (The Example of Fear)

Abdurrahman CANER

Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Ahi Evran University, Faculty of Theology, Department of
Fiqh, Kırşehir/ Türkiye

abdurrahman.caner@ahievran.edu.tr ORCID: 0000-0003-0292-0639

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 1 Eylül/September 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Kasım/November 2025

DOI: 10.53683/gifad.1776209

Atıf / Citation: Caner, Abdurrahman. Iztırârî Durumlarda İbadetlere Yönelik Fıkhî
Ahkâmın Değişmesi (Korku Örneği)/ The Alteration of Fikh Rulings on Acts of Worship
Under States of Necessity (The Example of Fear). *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi / The Journal of Gümüşhane University Faculty of Theology*, 15/29
(Ocak/January 2026/1): 85-117

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad> **Mail:** ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gümüşhane University, Faculty
of Theology, Gümüşhane, 29000 Türkiye. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bu çalışma, ıztırârî durumlar arasında yer alan korkunun fikhî hükümler üzerindeki etkisini konu edinmektedir. Allah, insanın en zayıf yönlerinden biri sayılan korku halini, teklifi hükümlerde sebep olarak vaz etmiş, onun zorlandığı diğer bir ifadeyle dinini, aklını, nefsini, neslini, malını ya da bir organını tehlikede gördüğü anlarda şer'î mükellefiyeti ya tamamen kaldırmış veya onu hafifletmiştir. Bu çalışmada korkunun, ibadâtın hangi alanlarına ne kadar etki ettiği araştırılacaktır. Ayrıca korkuya bağlı engellerin bulunması durumunda, bu engellerin ortadan kalkmasının beklenip beklenmeyeceği, beklenmeden ibadetle ilgili bir fiil gerçekleştirildiğinde bunun sonradan tekrar edilip edilmeyeceğiyle alakalı mezheplerin yaklaşımları ele alınacaktır. Yine korkunun şer'î açıdan bir özür hali olarak kabul edilebilmesi için ileri sürülen şartların ne olduğu ya da bunun bir sınırının olup olmadığı tesbit edilmeye çalışılacaktır. Klasik kaynaklarda konu, meseleci (kazuistik) bir yaklaşımla ele alınmış ve işlenmiştir. Çalışmanın amacı, klasik kaynaklarda dağınık şekilde yer alan ve şer'î ahkâmın belirlenmesine doğrudan etki eden korkunun fikhî hükümler üzerindeki etkisini müstakil bir başlık altında incelemek, âlimlerin bu konudaki görüşlerini ve o görüşlere dayanak kıldıkları delillerin tespit ve tahlilini yaparak alana katkı sunmaktır. Çalışmada katalog taraması, dokümantasyon ve veri analizi gibi nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, İztirâr, Korku, Hüküm, Tağyîr.

Abstract

This study focuses on the impact of fear, which is considered one of the states of necessity (iẓtirâr), on Islamic legal rulings. Allāh has established fear—considered one of the human being's most vulnerable states—as a reason in normative rulings (taklîf). In moments when a person perceives their religion, intellect, self, progeny, wealth, or any organ to be in danger, the legal obligation (shar'î mukallafîyya) is either completely lifted or mitigated. This study aims to investigate the extent to which fear affects various aspects of worship (ibādât). Furthermore, it examines the approaches of the Islamic legal schools regarding whether, in the presence of fear-based obstacles, one must wait for their removal, and if not, whether acts related to worship performed under such conditions must subsequently be repeated. Additionally, this research seeks to identify the conditions under which fear can be accepted as a valid excuse ('uzr) in shar'î terms, and whether any limitations exist in this regard. The subject has been addressed and analyzed in classical sources through a casuistic (masā'ilî) approach. The aim of this study is to analyze the legal effect of fear — a factor that directly influences the formulation of religious rulings — under a separate and systematic heading. It seeks to identify the views of scholars and the evidences

they rely upon, thereby offering a modest contribution to the field. The study employs qualitative research methods such as catalog review, documentation, and data analysis.

Keywords: *Islamic Law, Necessity (İdṭirār), Fear, Ruling, Alteration (Taghyîr).*

Extended Summary

This study focuses on the impact of fear—classified among states of necessity (idṭirārî situations)—on Islamic legal rulings (ahkām). Allāh, who created life and death, endowed human beings with fear and similar instincts to preserve life, and demanded that they fulfill legal obligations and divine purposes based on these instincts. For this reason, fear—which is considered one of the most vulnerable aspects of human nature—has been accepted as a determining factor in legal obligations (taklîfî ahkām). When a person perceives danger to their religion, intellect, life, lineage, property, or body, the divine law either lifts the obligation entirely or mitigates it.

It can be said that this protective approach plays a central role in determining the divine commands and prohibitions that form the foundation of the relationship between Allāh and His servants. Therefore, understanding to what extent fear affects various areas of ‘ibādāt (acts of worship) and mu‘āmalāt (transactions) is of great importance. It should not be forgotten that Islamic law prioritizes the removal of harm over the acquisition of benefit in the balance of harm and benefit. In fact, the legal maxim “repelling harm takes precedence over acquiring benefits” (daf‘ al-maḍarra muqaddam ‘alā jalb al-manfa‘a) expresses this principle clearly.

Accordingly, it has been observed that this principle is taken into account in the rulings concerning the effects of fear—as a state of necessity—on Islamic legal rulings, and that legal norms are shaped in accordance with this understanding. However, for fear to be considered a valid reason for altering a legal ruling, it must be based not on illusion or imagination, but on certain knowledge (‘ilm) or strong presumption (ẓann ghālib). Furthermore, the fear must be grounded in a legitimate and religiously lawful cause; fear arising from illegitimate or unlawful motives is not recognized as a valid basis for legal exemptions or alterations. Accordingly, for the obligation of ablution to be waived for a person, the property they seek to protect must be legitimate, lawful (halāl), and possess a certain value. Therefore, it is stated that fear concerning the protection of an item that lacks value, is characterized as unlawful, or is not considered property in the religious sense does not alter

the original ruling

It has also been observed that the principles of ease (*taysīr*), *maslaḥa* (public interest), and *mafsada* (harm) are applied in determining the effect of fear on legal rulings. In other words, divine commands and prohibitions are sometimes mitigated in favor of individual and societal welfare. In addition, for fear to invalidate a legal ruling, there must be no other alternative. As long as there are alternative options available, the original ruling remains unchanged.

In classical works, fear is not directly categorized among either congenital (*samāwī*) or acquired (*muktasab*) legal impairments (*‘awārid*). Nevertheless, fear can be closely linked to both categories. Extreme fear may impair mental health and hinder rational decision-making. Thus, an excessive state of fear that renders the intellect inoperative can be likened to insanity, which is considered a congenital impairment. On the other hand, fear can also resemble coercion (*ikrāh*), an acquired impairment, since a state of fear also exists in coercion. However, while there are similarities between fear and legal impairments affecting legal capacity, fear also possesses distinctive characteristics. Although fear affects the will, it is not inherently negative; rather, it carries a potentially positive function. In coercion, the influencing factor is external, whereas in fear, the internal factor is more prominent. Additionally, legal impairments generally refer to accidental and temporary conditions, whereas fear is a permanent instinct inherent in human nature.

88

An examination of the *fiqh* literature reveals that fear affects many areas of *‘ibādāt* and *mu‘āmalāt*. However, due to the limitations of article format and word count, this study will focus specifically on how fear influences different aspects of *‘ibādāt* (acts of worship). The study will also examine whether legal schools of thought (*madhāhib*) require the removal of the cause of fear before performing a religious act, whether the act should be repeated if performed in the presence of fear, and what the various juristic opinions are on these matters.

Furthermore, the study will explore what conditions must be met for fear to be recognized as a legitimate legal excuse (*‘udhr*), and whether such recognition has defined limits. In this context, definitions and the scope of *iḍtirār* (necessity) and fear will be addressed. In classical *fiqh* texts, the topic is generally discussed indirectly and in a dispersed manner through individual legal cases. The objective of this study is to examine the influence of fear—scattered across classical sources—on Islamic legal rulings under a unified heading, to identify and analyze the views of jurists and the evidences

they rely on, and thereby offer a modest contribution to the field.

Giriş

Kulluk bilincinin geliştirilmesi ve diğer varlıklara karşı dengeli bir ilişkinin kurulabilmesi için insana bir kısım mükellefiyetler yüklenmiştir. Ancak bu mükellefiyetlerin yerine getirilmesi talep edilirken insanın fıtratı göz önünde bulundurulmuş, takatini aşan sorumluluklar ona yüklenmemiş, zorlandığı hallerde ise durum ve şartlara göre ya bu sorumluluklar tamamen kaldırılmış ya hafifletilmiş ya da başka bir vakte tehir edilmiştir. Bakara sûresinde, “Allah, kimseye gücünün yetmeyeceği sorumluluk yüklemmez.”¹ buyrularak bu hakikate işaret edilmiş, aynı sûrenin başka bir yerinde insana oruç mükellefiyeti yüklenirken “Allah, sizin için kolaylık ister zorluk istemez.”² buyrularak tekliflerde kolaylığın esas olduğuna vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber de “Size bir şeyi yasakladığım zaman onu kesinlikle yapmayınız. Bir şeyi emrettiğimde ise onu gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz.”³ buyrularak talep edilen şeylerin güç ve takatle bağlantılı olduğuna dikkat çekmiştir. Yine Hz. Peygamber, “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”⁴ buyrularak fıkhî ahkâmın belirlenmesinde kolaylık prensibinin esas alınmasını tavsiye etmiştir. Âlimler benzer birçok âyet ve hadisten hareketle, insan fıtratını ve bu fıtrata yerleştirilen duyuları göz önünde bulundurarak icthadi alanlarla ilgili şer’î ahkâmın belirlenmesinde kolaylık prensibini ölçüt almış, onu İslâm hukukunun temel amaçları arasında zikretmiş ve “Meşakkat, teysiri celbeder”⁵ ya da “Zarûretler, mahzurlu şeyleri mubah kılar”⁶ kaideleriyle yasa haline getirmişlerdir. O halde içtihadı dayalı şer’î ahkâmın belirlenmesinde ya da belirlenen ahkâmın değiştirilmesinde temel ölçütlerden biri, insan fıtratı ve ona yerleştirilen duyulardır. İnsan fıtratına yerleştirilen en önemli duyulardan biri de korkudur. Makâsidü’ş-şerîa olarak ifade edilen dinin, aklın, canın, malın ve neslin muhafazası korku duyusuyla doğrudan irtibatlıdır. Korku, bu ulvi maksatların gerçekleşmesine hizmet ettiğinden dolayı ahkâmın belirlenmesinde hafifletici bir unsur olarak kabul edilmiş ve aynı zamanda insan takatini aşan bir durum söz konusu olduğunda bir özür hali olarak sayılmıştır. Dolayısıyla iztrârî durumlardan

¹ Heyet, *Kur’an Yolu Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), el-Bakara 2/286.

² el-Bakara 2/185.

³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Müsnedü’s-sahîh* (y.y: Dâru Tavki’n-Necât, 1422), “Kitâbü’l-İ’tisâm”, 2; Ebu’l-Hasen Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü’s-Sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâ, ts.), “Kitâbü’l-Fedâil”, 37.

⁴ Buhârî, “Kitâbü’l-İlim”, 1; Müslim, “Kitâbü’l-Cihâd”, 3.

⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelletü Ahkâm-ı Adliyye* (y.y.: Matbaatü Osmâniyye, 1305), 24.

⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelletü Ahkâm-ı Adliyye*, 25.

sayılan korkunun şer'î ahkâmın hangi alanlarına ne kadar etki ettiğinin bilinmesi önem arz etmektedir.

Klasik fıkıh eserlerinde korkunun fikhî ahkâma etkisi, farklı meseleler bağlamında işlenmiş olsa da müstakil bir çalışma şeklinde ele alınıp değerlendirilmemiştir. Son dönemlerde Arapça yazılan bazı eserlerde bu alanla ilgili bir kısım çalışmalara rastlamak mümkündür. Ancak ülkemizde benzeri çalışmalara rastlanmaması bir eksiklik olarak görülmektedir. Bilindiği üzere fıkıhın; ibâdât, münekehat, muâmelât, ukûbât ve ferâiz gibi birçok alanı bulunmaktadır. Burada korkunun fikhî ahkâmın bütün alanlarından ziyade ibadât alanı üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır. Şer'î ahkâmın belirlenmesine doğrudan etki eden unsurların başında yer alan ve ıztırârî durumlardan sayılan korkunun ibâdât alanıyla ilgili fikhî hükümler üzerindeki etkisini müstakil bir başlık altında incelemek, âlimlerin bu konudaki görüşlerini ve o görüşlere dayanak kıldıkları delilleri tespit ve tahlil ederek alana mütevazi bir katkı sunmak, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmada katalog taraması, dokümantasyon ve veri analizi gibi nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır.

1. ıztırâr ve Kapsamı

ıztırâr kelimesi sözlükte “bir şeye şiddetli ihtiyaç duymak, savuşturulamayacak şekilde zorlanmak ve sıkıntı çekmek”⁷ demektir. Zarûret kavramıyla aynı manayı ifade eden bu kelimenin⁸ ıstılahî açıdan birçok tanımı yapılmıştır. Hanefî âlimlerden Cessâs (öl. 370/981), ıztırârı/zarûreti “yemeği terk etmekle canın ya da bazı organların zarar göreceği ya da helak olacağı korkusu”⁹ şeklinde tanımlamış; Mâlikîler onu “kişinin kesin veya zanni bilgiye dayalı olarak öleceğinden korkması ya da ölüm eşiğine ulaşmadığı halde zanna dayalı olarak öleceğinden endişe etmesi”¹⁰ şeklinde tarif etmişlerdir. Şâfiî alimlerden Bedreddîn ez-Zerkeşî (öl. 792/1392) ve Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505) ıztırârı “açlığın ya da çıplaklığın kişinin canını ya da bir organını kaybedecek seviyeye ulaşması

⁷ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Basrî el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn* (y.y.: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), “ez-Zarûre”, 7/7; Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), “ez-Zarûre”, 4/483.

⁸ Zeydân, Abdülkerim, “İslâm Hukukunda Zarûret Hâli I”, çev. Hayreddin Karaman, *Diyanet İlmî Dergi*, 8/3 (1974), 165.

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâ, 1405), 159.

¹⁰ Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Cizî, *el-Kavâninü'l-fikhiyye* (y.y.: b.y, ts.), 116.

veya ona yakın olması”¹¹ şeklinde tarif ederken Hâtib eş-Şirbînî (öl. 977/1570) onu, “kişinin yemediğinde öleceğinden veya hastalanacağından korkması ya da hastalığının uzayacağından endişe etmesi”¹² şeklinde tanımlamıştır. Muasır âlimlerden Muhammed Ebû Zehre (öl. 1974) zarûreti/ıztırârı, “kişinin mahzurlu şeyleri yiyebilecek kadar hayatından ya da bütün malını kaybedeceğinden korkması yahut kişinin başkasının hakkını ihlal etmeyen mahzurlu şeyleri yemedikçe zarurî maslahatlarının tehdit altında olduğundan korkması”¹³ şeklinde tarif etmiştir. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ (öl. 1999) onu “ihtiyaca sevk eden en itici güç, kişinin isyan etmesine terettüp eden şey”¹⁴ olarak tanımlamıştır.

Aslında her alanın kendine ait bir zarûret halinin olduğu düşünüldüğünde yukarıda zarûretle ilgili yapılan tanımların daha dar bir içeriğe sahip olup onun bir yönünü öne çıkarttığı ve bu açıdan teknik bir tanımı tam olarak yansıtmadıkları söylenebilir. Zira zarûretin üzerine oturduğu en temel vasıf ya da ilke, onun mahzurlu şeyleri mubah kılması veya vacibin terkinin gerektirmiş olmasıdır. Söz konusu tanımlarda bu iki hususiyet tam olarak belirtilmediği gibi zarûretin mefhumu da tam olarak yansıtılmamaktadır.

Vehbe ez-Zühaylî (öl. 2015) zarûreti “insanda can, akıl, mal, namus ve _____ 91 benzeri durumlarla ilgili tehlikeli veya çok meşakkatli bir zararın ya da eziyetin vuku bulmasıyla haram bir şeyi irtikap etmenin veyahut zararın defi için vacibin terkinin ya da tehirinin zannı galiple ve şer’î ölçüler çerçevesinde mubah hale gelmesi”¹⁵ şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım, zarûretin her çeşidini kapsamı bakımından daha kapsayıcı durmaktadır. Zira tanım; açlık halinde başkasının malından yararlanmayı, korku ve ikrahın tesiri altında icra edilen fiilin durumunu, akıl, nefis, mal ve namusun muhafazasını, şer’î açıdan vacip olan fiillerin terk veya tehiriyle ilgili durumları ihtiva etmektedir.

Yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere ıztırârî durumların oluşmasında ana unsur korkudur. Diğer bir ifadeyle açlık, susuzluk, aşırı meşakkat, eziyet ve diğer tehlikelere maruz kalmaktan endişe etmenin temel

¹¹ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah et-Türki ez-Zerkeşî, *el-Menşûr fi’l-kavâidi’l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizâretü’l-Evkâf, 1985), 2/319.

¹² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc ilâ ma’rifeti meâni elfâzi’l-Minhâc* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 6/158.

¹³ Muhammed Ebû Zehre, *Usûlü’l-fıkîh* (y.y.: Dâru’l-Fikr, 1985), 45.

¹⁴ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü’l-fikhiyyetü’l-âmm* (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 2004), 2/1005.

¹⁵ Vehbe ez-Zühaylî, *Nazariyyetü’l-d-derûretü’s-şer’iyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 68.

nedeni; canı aklı, malı, namusu veya bir uzvu kaybetme ya da bunların neticesinde bir hastalığa maruz kalma korkusudur. Konuyla doğrudan ilişkili olması yönüyle korku unsuruna kısaca temas edilecektir.

2. Korku

Psikolojik tepkiler arasında yer alan korkunun farklı tanımları yapılmıştır. Seyyid Şerîf el-Cürcânî (öl. 816/1413) korkuyu “istenmeyen/bilinmeyen bir problemle karşılaşma veya istenen bir durumu kaçırma duyusu”¹⁶ olarak tanımlamıştır. Reşîd Rızâ (öl. 1935) onu “benliğin kaçınılmaz/beklenen bir duruma tepki vermesi”¹⁷ şeklinde tarif ederken İbrahim Atîf korkuyu “hemen veya daha sonra istenmeyen bir durumun neticesinde ortaya çıkan etki”¹⁸ şeklinde tanımlamıştır. Psikologlar ise onu “hoş olmayan uyarılma neticesinde öne çıkan davranış biçimi”¹⁹ şeklinde tarif etmişlerdir. Aslında korkunun güvenlikle doğrudan bir irtibatının olduğu söylenebilir. Buna göre korkuyu, Güvenliğe tehdit olarak algılanan bir şeye yönelik cismin verdiği tepki” şeklinde tanımlamak da mümkündür. Meseleye bu açıdan bakıldığında korkunun fıtrî bir eğilim ya da insanın içinde var olan tabii ve muharrik bir unsur veya bir güdü olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla fıtratına yerleştirilen bu güdü vesilesiyle insan kendini koruyup müdafaa edebilmekte ve güven içerisinde bir hayat sürdürebilmektedir. Bu güdü sadece insana değil, diğer varlıkların fıtratına da yerleştirilmiştir. Kadın, erkek, çocuk, genç ayırımı olmaksızın herkeste az çok korku vardır ve böyle bir korkunun olmasından daha tabii bir şey olamaz. Hatta hiç korkmamak iyi değil, kötü olarak değerlendirilmiş ve bir yönüyle akıl ve idrak noksanlığının belirtisi olarak kabul edilmiştir. Nitekim ateşin yakıcılığından korkmayıp eline alan ve onu yakan çocuk için idrak yoksunu veya pervasızca tehlikeli işlere girişen yetişkin kişiler için akıl yoksunu denmektedir.

Korkunun ehliyeti etkileyen semâvî ve müktesep arızalarla yakın ilişkisi bulunmaktadır. Zira semâvî arızalar arasında çocukluk, akıl hastalığı, bunama, uyku ve kölelik; müktesep arızalar arasında ise sarhoşluk, sefeh,

¹⁶ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Syyîd eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 101.

¹⁷ Muhammed Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Menâr* (y.y.: el-Hey'etül-Mısriyye, 1990), 6/370.

¹⁸ İbrahim b. Yahya b. Muhammed Atîf, *Âsâru'l-ha'v fî Ahkâmî'l-fıkhiyye* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000), 28. Farklı tanımlar için bz. Bilgi, İsmail Hilmi, “Kur'an'da Korku Olgusu Neden ve Nasıl Kullanılmıştır?”, *Baltkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2015), 235.

¹⁹ Ahmed Muhammed Âmir, *Usûlü ilmi'n-nefsi'l-âm* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2008), 209.

borçluluk ve iflas yer almaktadır.²⁰ Bütün bu durumlar vücup veya eda ehliyetini olumsuz etkilediğinden kişinin aleyhine olabilebilecek bazı tasarrufları duruma göre ya geçersiz kılınmakta ya da kısıtlanmaktadır. Bu tür kişilerin bir kısım hukukî tasarruflarının tamamen veya kısmen geçersiz kılınmasının temel nedeni, bu yolla gelebilecek zararı önleme endişesine dayanmaktadır. Buna göre korkunun aşırı hali akıl sağlığına etki etmekte ve kişinin sağlıklı karar vermesini zorlaştırabilmektedir. Dolayısıyla aklî melekeyi işlevsiz hale getiren bir korkaklığın semâvî arızalardan cünûnla benzerlik arzettiği söylenebilir. Aynı şekilde, korkunun müktesep arızalardan ikrâh (zorlama) ile de yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Zira ikrah hâlinde de korkuya dayalı bir irade baskılanması söz konusudur. Korku, diğer ehliyet arızalarıyla da çeşitli yönlerden benzer ilişkiler taşımaktadır. Bu yakın ilişkisine rağmen korkunun doğrudan ehliyet arızaları arasında sayılmamasının nedeni, onun bizzat bir arıza türü olmayıp, bu arızalarla ilgili hükmün sebebi veya mazinnesi (sebebine delalet eden vasıf) olmasıyla açıklanabilir. İşte bundan dolayı Allah, korkuyu bir özür hali olarak vaz etmiş ve bazı hükümleri korku sebebiyle ya tamamen veya kısmen değiştirmiş veyahut o hükümleri başka bir vakte tehir etmiştir. Burada korkunun ibadetlerle ilgili hükümlere nasıl etki edeceği ve onları nasıl ve ne oranda değiştireceği üzerinde durulacaktır.

2.1. Korku Nedeniyle İbadetlerdeki Hükümlerin Değişmesi

Korku, ibadetin ön şartlarından olan temizliğe, namazın bazı rükünlerine, oruca ve hac menasikine etki etmekte, söz konusu mevzularla ilgili bir kısım hükümlerin değişmesine yol açabilmektedir. Burada önce korkunun temizlik/tahâret üzerindeki etkisine ve ilgili hükümlerin değişmesine değinilecek sonra diğer konulara temas edilecektir.

2.1.1. Tahâretle İlgili Hükümlerin Değişmesi

İslâm dini, temizliğe önem vermiş, bir kısım ibadetlerin icrasında onu temel şartlardan biri kabul etmiştir. Buna göre bazı ibadetler, temizlikle irtibatlandırılmış, temizlik olmadan yapılan ibadetlerin geçersiz olduğuna hükmedilmiştir.²¹

²⁰ Mehmet Âkif Aydın, “Avânır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/108.

²¹ Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Alâuddîn es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 7; Ebu'l-Hasen Burhânuddîn Ali b. Ebîbekr el-Merğînânî, *el-Hidâye fi şerhi'l-Bidâye* (Beyrut: Dâru İhyâ, ts), 1/20; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, 1/275.

Maddî ve manevî kirlerden arınmak için yapılan temizliğin öncelikle su ile yapılması şart koşulmuştur. Buna göre fakihler, temiz su mevcut ve yeterli olması durumunda teyemmüme başvuramayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Hatta onlar, suyun o anda mevcut olmasını yeterli görmemiş, kesin veya zannı galiple ulaşılabilir olmasını da bu hükme dâhil etmişlerdir.²² Burada şu denebilir; su varsa ve yeterliyse önce mevcut suyla abdest alınacak, su hazırda yok ise aranmaya çalışılacak, belli mesafede ve zamanda bulunma ihtimali yüksek ise aranacak, bulma ihtimali çok düşük ise aranmayıp teyemmüme başvurulacaktır. Suyu bulup bulmama konusunda kesin bilgi ya da zannı galip yoksa bu durumda ne yapılacağıyla alakalı iki görüş öne çıkmıştır.

Birinci görüşe göre böyle bir durumda su aranacaktır. Diğer bir ifadeyle su arayışına girişmeden diğer seçeneğe geçilemez yani temiz toprakla teyemmüm yapılamaz. Bu görüşü, Şâfiî, Ebû Yûsuf ve tercih edilen görüşe göre Ahmed b. Hanbel savunmuştur. Bunlar görüşlerini, Kitap, sünnet, kıyas ve akli delillere dayandırmışlardır.²³

İkinci görüşe göre, su bulma konusunda kesin bilgi veya zann-ı gâlip yoksa böyle bir durumda su arayışına girilmez, diğer seçenek olan teyemmüme yani yeryüzü cinsinden sayılan toprak, taş ve benzeri şeylere başvurulur. Bu görüşü Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik ve İmâm Muhammed savunmuşlardır.²⁴ Bunlar da görüşlerini nas ve akli istidlâle dayandırmışlardır. Burada asıl konu bu olmadığından delillere yer verilmeyecek, mevzunun korkuyla irtibatı üzerinde durulacaktır.

Kişi, su arama esnasında bir zararın geleceğinden korkuyorsa bu durumda su aramaktan vazgeçebilir. O halde zarar görme korkusu, su arama hükmünü nefyetmekte diğer bir ifadeyle onun vacip olma hükmünü geçersiz kılmaktadır. Zarar görme korkusu farklı nedenlere dayanabilir. Onlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

2.1.1.1. Canı veya Bir Organı Kaybetme Korkusu

²² Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâi'u's-sanâi', fî tertîbi's-şerâi'*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 1/15; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halîl el-Harşî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/187; Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Ramazan Abdültevvâb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/92; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî li İbni Kudâme* (y.y.: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 1/10.

²³ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 10/252; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/174.

²⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/47; İbn Rüşd Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *Bedâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 1/73.

Kişi, su arama esnasında kendisiyle baş edemeyeceği bir düşmanla karşılaşp hayatını veya bir organını kaybetmekten korkabilir. Aynı şekilde suyun bulunduğu yerde veya o yol üzerinde zarar veren eşkıya veya kurt, aslan, ayı gibi parçalayıcı hayvanlar olabilir. Böyle bir durumda su yakında olsa dahi suya ulaşma talebi düşer. Dolayısıyla böyle bir kişi, ikinci seçenek olan teyemmüme başvurarak hadesi giderir. Bu konuda ittifaktan bahsedilebilir.²⁵ Hatta böyle bir kişinin hayatını tehlikeye atacak şekilde su aramaya çalışması haram sayılmıştır.²⁶ Çünkü bilerek kendini tehlikeye atmak yasaklanmıştır. “*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız.*”²⁷ âyeti bu yasaklığa işaret etmektedir. Bu yasağın gerekçesi fıkhıta şöyle açıklanmıştır; canı korumak, su ile temizlenmekten daha önemlidir. Zira suyun alternatifi varken canın alternatifi yoktur. Aynı hüküm, insanın sair organları için de geçerlidir.²⁸

Burada hükmün değişmesine neden olan korkunun oluşmasını sağlayan unsurun derecesi ya da şiddeti hakkında şöyle bir ölçüden bahsedilebilir: Korkuyu oluşturan bir sebebin varlığı hükmün değişmesi için yeterlidir. Buna göre kişi, gece karanlığında bir karaltı görüp bunun kendisini gözetleyen düşman olduğunu zannetmesi ya da karanlıkta köpeği görüp aslan zannetmesi korkunun oluşması için yeterli bir sebeptir. Dolayısıyla kişinin, böyle bir korku sebebiyle suya gitmeyip toprakla teyemmüm ederek namaz kılması durumunda namazı geçerli sayılacaktır. Daha sonra aksi bir durumun ortaya çıkması yapılan ibadeti geçersiz kılmaz. Zira İbn Kudâme’nin (öl. 620/1223) belirttiği gibi kişi, o anda emrin gereğini yerine getirmiş olmaktadır.²⁹

2.1.1.2. İrz, Nâmus ve Çocukları Kaybetme Korkusu

İslâm, ırz ve namusun korunmasına önem vermiş ve onu makâsıdü’ş-şerâ’ın beş temel esasından biri saymıştır. Hz. Peygamber, “*Müslümanın Müslümana, kanı, malı ve ırzı haram kılınmıştır.*”³⁰ buyurarak bu hakikate işaret

²⁵ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 1/47; Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 1/290; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatü’t-tâlibîn ve umdetü’l-müftîn* (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1991), 1/98; el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halîl*, 2/97; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/175.

²⁶ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 1/47; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/176.

²⁷ el-Bakara 2/195.

²⁸ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 1/47; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/176; Ali b. Hâşim b. Akîl ez-Zübeydî, *Eseru’l-avârîdî’n-nefsiyye fi’l-ahkâmî’l-fikhiyye* (Riyâd: Külliyyetü’ş-Şerîa, Yüksek Lisans Tezi, 1426), 162.

²⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/176.

³⁰ Müslim, “*Kitâbü’l-Birr*”, 10.

etmiştir. Buna göre hiçbir Müslüman, ailesinin ve çocuklarının ırz ve namusunu tehlikeye sokacak şekilde davranamaz. Dolayısıyla bu temel prensip çerçevesinde kişi, su aramaya çıktığı takdirde ailesinin ve çocuklarının ırz ve namusunun tehlikeye gireceğinden korkuyorsa bu durumda su arama hükmü ondan sâkıt olacaktır. Böyle bir kişi, su yerine teyemmümle abdest alıp ibadetini yapacaktır. Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre böyle bir namazı daha sonra iade etmek gerekmez. ırz ve namusunun çiğnenmesinden korkan bir kadının abdest almak için su aramaya çıkması haram sayılmıştır. Zira namusun korunması, suyun bulunmasından daha önemli kabul edilmiştir.³¹

2.1.1.3. Malı Kaybetme Korkusu

Abdest almak için su aramaya çıkan kişi, geride bıraktığı malın kaybolmasından ya da çalınmasından korkuyorsa bu durumda su aramaktan vazgeçip teyemmümle iktifa eder.³² Ancak söz konusu malın şer'î açıdan bir değer ifade etmesi diğer bir ifadeyle malın haram vasfına haiz olmaması şer'î yönden mal sayılabilecek bir niteliğe sahip olması gerekir. Buna göre söz konusu malın kendisine ya da başkasına ait olması arasında fark yoktur. Zira mal da şer'î gayeler arasında yer alan temel unsurlardan biridir. Bununla beraber kaybetmeyi göze alacak kadar değersiz bir mal, su arama hükmünü ————— 96 değiştirmez. Başka bir ifadeyle böyle bir durumda suyun aranması ve bulunması icap eder.³³

2.1.1.4. Yol Arkadaşını Kaybetme Korkusu

Su arama sebebiyle yol arkadaşını kaybedeceğinden korkan kişinin su aramaktan vazgeçebileceği ve su arama talebinin kendisinden düşeceği ileri sürülmüş ve böyle bir kişinin teyemmümle iktifa edeceği beyan edilmiştir.³⁴ Buradaki hükmün değişmesine neden olan gerekçeler şöyle sıralanmıştır:

Su arama nedeniyle kişi, yol arkadaşlarını kaybedebileceği gibi onların yanında bulunan yiyeceğini veya eşyasını da kaybedebilir. Hatta yol konusunda deneyimi yoksa kendi yolunu da kaybedebilir.

³¹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/40; el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halî*, 1/263; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 2/285; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/176.

³² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/195; Lecnetü'l-Ulemâ, *el-Fetâvâ el-Hindiyîye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1310), 1/28.

³³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/290; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 10/254.

³⁴ İbn Nüceym Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzî'd-Dekâik* (Kâhire: Dâru'l-Kitâb, ts.), 1/302; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 2/266; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/195.

Su arama nedeniyle arkadaşlarının kendisini beklemesine veya onu aramak için vakit kaybetmelerine sebep olabilir.

Su arama nedeniyle arkadaşlarıyla arası bozulabilir, ülfet ve ünsiyetin kaybolmasına zemin hazırlayabilir.

Bütün bu gerekçeler nedeniyle yol arkadaşlarını kaybetme korkusu, hükmün değişmesine sebep kılınmıştır.³⁵ “Meşakkat, teysiri celbeder” kaidesi bu durumlara işaret etmektedir.

2.1.1.5. Gerçek Nedene Dayalı Olmayan Vehim Korkusu

Korku bazen gerçek bir nedene dayanmayabilir. Nitekim, fitrî olarak gece yürümekten korkan ya da tek başına bir yere gitmekten çekinen kişiler olabilir. Bu tür korkuya sahip kişilerin abdest almak için su arayışına girmeden teyemmümden yararlanamayacağına hükmedilmiştir. Buna göre hükmün değişmesine sebep olan korku, sadece bir kişi için değil, diğer kişiler için de benzer tepkinin oluşmasına sebebiyet verecek nitelikte olmalı ya da yukarıda da ifade edildiği üzere korkuyu oluşturan sebebin varlığıyla beraber bunun vehme değil, kesin bilgiye veya zannı galibe dayanmış olması gerekir.³⁶ İbn Dakîkû'l-İyd'e (öl. 702/1302) göre hükmün değişmesine sebebiyet veren korku, hırsız veya parçalayıcı hayvanların sadece var olması _____97 değil, onların kişiye zarar verebilecek yakınlığa ve imkâna sahip olması gerekir. Dolayısıyla böyle bir durumdan yoksun olan korkuya itibar edilmez ve hüküm onun üzerine bina edilemez.³⁷

Yakın tehlikeden yoksun vehmî bir korkuya itibar edilmemesi, nasların temel felsefesine uygun ve muvafıktır. Zira şer'î hükümlerin amacı, insanın vehim ve kuruntularına değil, gerçek ve makul sebeplere dayalı davranışlarını düzenlemektir. Bununla birlikte, vehmî korkunun aklî dengeye zarar verebilecek veya kişiyi ruhsal çöküntüye sürükleyecek düzeye ulaşması durumunda, bu tür bir korkuya itibar edilmesi zarurî hâle gelir. Aksi takdirde, kişi için zarar doğacak ve şer'î hükmün gayesi olan maslahat ortadan kalkacaktır. Başka bir ifadeyle, aklını kaybedecek derecede korkan bir kimseden, farz olan fiillerden biri olan suyu arama yükümlülüğünün talep edilmesi, kişinin maruz kalacağı zararı artıracığından, “zararın giderilmesi” (def'u'd-darar) ilkesine aykırı olacaktır. Bu durum, aynı zamanda “maslahata

³⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/195; Lecnetü'l-Ulemâ, *el-Fetâvâ el-Hindiyye*, 1/28.

³⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/176.

³⁷ Ebu Çanım Şihâbuddîn Ahmed b. Sâlim en-Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-divânî alâ Risâleti ibn Ebî Zeyd el-Kayrevânî* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 1/155.

aykırı hüküm bulunmaz” kaidesiyle de çelişir.³⁸ Dolayısıyla bu seviyedeki bir korkunun, hükme etki edeceği ve onun değişmesine sebebiyet vereceği açıktır.

Fakihler, bu tür durumlarda “zarûret” (iztirâr) hükümlerini devreye sokarak, mükellefin maruz kaldığı korkunun meşrû bir gerekçe teşkil ettiğini kabul etmişlerdir. Nitekim zararın giderilmesine ilişkin temel hukuk ilkesi olan “ed-dararu yuzâl” (zarar giderilir) kaidesi, bu tür korku hâllerinde hükmün hafifletilmesine veya değiştirilmesine imkân tanır.³⁹ Ancak bu vehmin akla zarar verebilecek boyuta ulaşması halinde buna itibar edilmesi gerekir. Aksi takdirde zarar söz konusu olacaktır. Diğer bir ifadeyle aklı oynatacak kadar korkan bir kişiden suyun aranmasının talep edilmesi zarara davetiye çıkartmaktır ve durum maslahata aykırıdır. Dolayısıyla böyle yüksek seviyedeki bir korkunun hükme etki edeceği ve onun değişmesine sebebiyet vereceği açıktır.

Yukarıda belirtildiği üzere meşru sebeplerle ortaya çıkan korku durumlarında bu korkuya yol açan mânilerin izalesinin beklenip beklenmeyeceği, beklenmeyip teyemmümle namaz kılınması durumunda bu namazın daha sonra iade edilip edilmeyeceği tartışılmış, tartışmanın neticesinde dört görüş öne çıkmıştır:

Birinci görüşe göre korku engellerinden biri veya birkaçı olması durumunda onun izalesi beklenmeden teyemmümle bu imkâna da sahip olunmaması durumunda teyemmümsüz olarak namaz kılınır ve bu namaz daha sonra iade edilmez. Bu görüşü Hanefî⁴⁰, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî âlimlerden bazıları savunmuştur.⁴¹ Bu görüş sahipleri şu delilleri öne sürmüşlerdir:

Teğâbün sûresinde, “O halde gücünüz yettiği kadar Allah’a karşı gelmekten sakının, emirlerini dinleyip itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere mallarınızı

³⁸ Ebu’l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfi, *el-Furûk* (y.y.: Âlemu’l-Kutub, ts.), 3/114.

³⁹ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbeker es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve’l-nezâir* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 7.

⁴⁰ Hanefî kaynaklarda korku olgusunun mahiyeti üzerinde durularak, Allah tarafından meydana gelen korku ile insan veya hayvan kaynaklı korkunun aynı nitelikte olmadığı vurgulanmıştır. Buna göre, Allah’ın yaratmasıyla ortaya çıkan bir korku sebebiyle kişinin suya ulaşamayıp teyemmümle namaz kılması durumunda, bu namazın iadesinin gerekmediği ifade edilmiştir. Buna karşılık, korkunun insan veya hayvan gibi dış etkenlerden kaynaklanması hâlinde, kişinin teyemmümle kıldığı namazı daha sonra iade etmesi gerektiği belirtilmiştir. (bk. İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râ’ik*, 1/149; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, 1/235).

⁴¹ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râ’ik*, 1/149; Nevevî, *el-Mecmu’ şerhu’l-muhezzeb*, 2/287; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/184.

Allah yolunda harcaşın."⁴² buyrulmaktadır. Bu âyet, abdest almak için su ya da toprak veya yeryüzü cinsinden bir şey bulamayan kişi için takvanın vacip olduğuna işaret etmektedir ki bu da gücü oranında Allah'ın emirlerine imtisal etmekten ibarettir. Hz. Peygamber'den nakledilen "*Size bir şeyi emredersem gücünün oranında onu yapmaya çalışınız.*"⁴³ rivayeti de bu hususa delâlet etmektedir.⁴⁴

Buhârî'de yer alan bir rivayete göre Hz. Aişe, ablası Esmâ'dan ödünç aldığı kolyeyi kaybetti. Hz. Peygamber, bu kolyenin bulunması için sahabeden bazılarını görevlendirdi. Onlar, kolyeyi aramaya çalışırken namaz vakti girdi. O civarda su bulunmadığı için söz konusu kişiler, abdestsiz bir şekilde namazlarını kıldılar. Dönüşte durumu Hz. Peygamber'e arz edince teyemmümü emreden âyetler nazil oldu.⁴⁵ İbn Hacer (öl. 852/1449), bu rivayetin yorumunda şöyle demektedir; bu rivayet, hadesi giderecek imkâna sahip olmayanlara namazın vacip olduğuna delildir. Zira söz konusu sahabe de böyle inandığı için abdestsiz namaz kılmıştır. Şayet öyle bir durumda namaz kılmak memnu olsaydı Hz. Peygamber'in onu hoş karşılamaması gerekirdi.⁴⁶

Hadesten tahâret şartı suyun veya toprak/yeryüzü cinsinin varlığına bağlıdır. Bunlar olmadığında namazın ilgili şartı da kalkmış olur. Başka bir alternatif de kalmadığına göre kişi, bulunduğu hal üzere namazını kılar. Diğer bir ifadeyle acizlik, hadesten taharet şartını düşürür. Ancak meşrutun terkinin gerektirmez.⁴⁷

Bu görüşü savunanlara göre bütün bu deliller, abdestsiz olarak namazın kılınabileceğine işaret etmekte ve böyle bir namazın iade edilmeyeceğine de delâlet etmektedir.⁴⁸ Şöyle ki; kolyenin bulunması ile ilgili rivayette Hz. Peygamber, abdestsiz namaz kılanlara namazınızı iade ediniz dememiştir.⁴⁹ İade etmek gerekseydi Hz. Peygamber'in bu durumu onlara beyan etmesi gerekirdi. Zira ihtiyaç anında beyanın tehiri (özellikle Şâfiî ve

⁴² et-Teğâbü'n 64/16.

⁴³ Buhârî, "Kitâbü'l-İ'tisâm", 2.

⁴⁴ Nevevî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Mühhezzeb*, 2/281; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/175.

⁴⁵ Buhârî, "et-Teyemmüm", 1.

⁴⁶ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1/444.

⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/184.

⁴⁸ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1/150; el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halîl*, 1/197; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 1/267; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/184.

⁴⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/184.

Hanbelîlere göre) caiz görülmemiştir.⁵⁰ Ayrıca kural olarak güç/takat oranında yapılan bir emrin iadesi istenmez. İadesi için ikinci bir emrin olması gerekir. Asıl olan ikinci emrin olmamasıdır.⁵¹ Aksini savunanlar, delil ortaya koymalıdır. Ayakta namaz kılmaktan aciz olan kişinin oturarak namaz kılması ve bunu iade etmesi gerekmediği gibi su ya da toprak bulmaktan aciz olan kişinin de abdestsiz kıldığı namazı iade etmesi gerekmez.⁵²

İkinci görüşe göre vakit girdiği halde su ya da toprak/yeryüzü cinsinden bir şey bulamayan kişi, bulunduğu hal üzere namaz kılar ancak kıldığı bu namazı daha sonra iade eder. Meşhur görüşe göre bunu Şâfiîler, bir rivayete göre Hanbelîler ile bazı Hanefî ve Mâlikî âlimler savunmuşlardır.⁵³ Bu görüşü savunanlar, hadesi giderecek bir şey bulunmadığı takdirde namaz vaktine hürmeten kişinin bulunduğu hal üzere namaz kılabilceği konusunda diğer görüş sahipleriyle hemfikir olmakla beraber namazın iadesi konusunda onlardan farklı düşünmektedir. Bunların görüşlerine mesnet ettikleri deliller şu şekilde sıralanabilir:

Abdullah b. Ömer'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber, "*Tahâret olmadan kılınan bir namaz kabul olunmaz.*"⁵⁴ buyurmuştur. Bu rivayet, hadesi gidermeden kılınan bir namazın sahih olmadığına açıkça işaret etmektedir. O halde kılınan böyle bir namazın iade edilmesi gerekir.

100

Hadesi giderecek bir şeyi bulamama durumu az rastlanır bir özür halidir. Böyle bir özür halinde fazla bir meşakkat olmadığı için iade yükümlülüğü düşmez. Nitekim, abdesti bozduğunu unutup namaz kılan kişinin vakit içerisinde hatırlaması durumunda onu iade edeceği konusunda ittifak edilmiştir.

Üçüncü görüşe göre hadesi giderecek hiçbir şey bulamayan kişi, abdestsiz namaz kılmaz, buluncaya kadar bekler. Vakıt içerisinde bulamazsa daha sonra namazı kaza eder. Bu görüşü Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Mâlikî

⁵⁰ Hanefî ve Mâlikîler ihtiyaç anına kadar beyanın tehirini câiz görüp sonrasını caiz görmezken Şâfiî ve Hanbelîler beyanın tehirini nassın vürudundan itibaren caiz görmezler. Geniş bilgi için bk. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/97; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/3; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 2/282; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/92.

⁵¹ Bu görüşü daha çok Hanefî ve Mâlikîler savunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/208; Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmam el-Mütevekkil-Alallâh es-San'ânî, *Sübü'lü's-selâm* (y.y.: Dâru'l-Hadîs, ts.), 1/378.

⁵² Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî, *Hâşiyetü Ravdî'l-merî' şerhu Zâdi'l-Müstakna'* (y.y.: b.y, 1397), 1/320; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/208.

⁵³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/50; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 10/287; el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halîl*, 1/139.

⁵⁴ Müslim, "Fadlû'l-Vudû", 2.

âlimlerden bazıları savunmuşlardır.⁵⁵ Bunlar namaza yaklaşmamayı emreden âyet⁵⁶ ile bir kısım rivayetleri öne sürmektedir. İlgili rivayetlerden biri şöyledir: Hz. Peygamber, “*Namazın anahtarı taharettir. Başlangıcı tekbir, bitimi ise selamdır.*”⁵⁷ buyurmuştur. Bu rivayet taharet olmadan namazın kılınamayacağını ortaya koymaktadır. Ancak Nevevî (öl. 676/1277) ileri sürülen bu delillere itiraz etmiştir. Ona göre ilgili âyetle “Namaza yaklaşmayınız” ifadesi iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, namazın kılındığı yere yaklaşmayınız. İkincisi, su ya da toprakla hadesi gidermedikçe yaklaşmayınız. Ona göre ikinci mana doğru kabul edilse dahi bunun güç ve takatla sınırlı olduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber’in, “*Fatiha’yı okumayanın namazı olmaz.*”⁵⁸ şeklindeki uyarısı aynı şekilde yorumlanmıştır. Dolayısıyla kişi, hadesi gidermek için gücü oranında su ya da toprağı arayacak, onları bulamadığı takdirde bulunduğu hal üzere namaz kılmalıdır.⁵⁹

Hayız ve nifaz halinde bulunan kadın, o halde iken oruç tutmayıp daha sonra onu kaza ettiği gibi, hadesi giderme konusunda bir şey bulamayan kişi de namazı o halde kılmaz, daha sonra kaza eder.⁶⁰

Dördüncü görüşe göre hadesi gidermekten aciz olan kişinin üzerinden namaz hükmü düşer. Dolayısıyla kişi, o anda ne bulunduğu hal üzere namaz kılar ne de daha sonra kaza eder. Bu görüşü, Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Mâlik (öl. 179/795) ve Dâvûd ez-Zâhirî (öl. 270/884) gibi âlimler savunmuşlardır.⁶¹ Bunlar, su bulamayan kişinin durumunu hayızlı kadına kıyas etmiş, böyle bir kadından namazın edası ve kazası düştüğü gibi hadesi gidermekten aciz olan kişiden de namaz hükmünün düşeceğini ileri sürmüşlerdir.⁶²

Yukarıda yer verilen görüşler değerlendirildiğinde birinci görüş sahiplerinin ileri sürdükleri delillerin daha kuvvetli olduğu söylenebilir. İkinci görüş, ihtiyata daha uygun gibi görünebilir. Ancak ibadete müteallik meselelerde ihtiyata uygun amel etmek için karine olması gerekir. Bu

⁵⁵ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 1/50; Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Mukrim es-Saîdî el-Advî, *Hâşiyetü’l-Advî alâ şerhi Kifâyeti’t-tâlibî’r-rebbânî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 1/222.

⁵⁶ İlgili nas için bk. en-Nisâ 4/43.

⁵⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş’as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd, *Sünen-i Ebî Dâvûd* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts), “Kitâbü’t-Tahâret”, 1.

⁵⁸ Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, 11.

⁵⁹ Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Mühezzebe*, 2/282.

⁶⁰ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 1/108.

⁶¹ el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halîl*, 1/100; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/184.

⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/184.

meselede ihtiyatı gerektiren bir karine gözükmemektedir. Üçüncü ve dördüncü görüşün delil bakımından zayıf olduğu, yapılan kıyasların kıyâs-ı ma'al fârik hükmünde olduğu söylenebilir.

2.1.2. Korku Nedeniyle Namaza Dair Bazı Hükümlerin Değişmesi

Korku; namazın şartlarına, namazın vasıflarına, namazı bozan durumlara, cuma ve cemaate katılma gibi hususlara etki etmekte ve bunlarla ilgili bir kısım hükümlerin değişmesine yol açabilmektedir. Burada önce korkunun namazın şartlarına etkisi üzerinde durulacak daha sonra diğer hususlara temas edilecektir.

2.1.2.1. Namazın Şartlarıyla İlgili Bazı Hükümlerin Değişmesi

Namaz başlanmadan ve namaz esnasında yerine getirilmesi gereken bir kısım şartlar bulunmaktadır.⁶³ Korku sebebiyle bu şartlardan bazıları yerine getirilmeyebilir. Buna göre namaz abdesti veya hükmi kirlilikten arınmayı ifade eden boy abdesti için su yakında olsa dahi korku sebebiyle o suya ulaşamıyorsa su ile hadesi giderme hükmü düşer, ikinci seçenек olan teyemmüm hükmü geçerli olur. Düşman, hırsız ve parçalayıcı hayvanlar gibi mânilerin varlığı korkuyu oluşturan sebepler arasında zikredilmiştir. Aynı şekilde kişinin kollarının bağlı olması, hapiste bulunma, ellerin kesik ya da _____102 felçli olması da suya ulaşmaya mâni sebepler arasında sayılmıştır.⁶⁴ Yukarıda korkunun namazın şartları arasında yer alan hades hükmüne etkisiyle alakalı görüşlere yer verildiğinden burada aynı mevzuya tekrar değinilmeyecektir.

Korku, kible şartına da etki etmekte ve onunla ilgili bazı hükümlerin değişmesine yol açabilmektedir. Namazda kibleye yönelmenin şart olduğu konusunda ittifak edilmiştir.⁶⁵ Nitekim “Artık yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin.”⁶⁶ âyeti bunu emretmektedir. Hz. Peygamber de “Namazımızı kılan, kiblemize dönen, kestiğimizi yiyen Müslümandır.”⁶⁷ buyurarak bu hakikate işaret etmektedir. Namazda kible şart olmakla beraber üç durumda bu şarta uyulmayabileceği söylenmiştir:

Birincisi: Kişi yolculukta binek üstünde nafilе namaz kılarken kibleden

⁶³ el-Merğınânî, *el-Hidâye fî şerhi'l-Bidâye*, 1/47; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/442.

⁶⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/47; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1/149.

⁶⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/106; el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halîl*, 1/264; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 10/189; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/313.

⁶⁶ el-Bakara 2/144.

⁶⁷ Buhârî, “Kitâbü's-Salât”, 28.

başka tarafa dönerek namaz kılabilir.⁶⁸

İkincisi: Kişi kibleyi tam olarak bilmediği takdirde onun tayini konusunda bir çaba içerisine girip doğru olarak tespit ettiği tarafa yönelerek namaz kılabilir. Çaba sonucu tespit ettiği taraf daha sonra kible tarafı olmadığı anlaşılsa dahi çoğunluğa göre bu namaz sahih kabul edilir, namazın iadesi gerekmez. Çünkü kişi, kibleyi tayin için bütün cehdini/gayretini ortaya koymuştur.⁶⁹

Üçüncüsü: Kişi, kible tarafına dönmekten âciz ise bulunduğu hal üzere namaz kılar. Kibleye dönme şartı kalkar. Kibleye dönemeyecek kadar hasta veya bir yere bağlanmış vaziyette bulunan kişiler bu gruba girer. Şiddetli korku sebebiyle kible tarafına dönemeyen kişiler de bu grupta değerlendirilir.⁷⁰ Şiddetli korkuya sebep olan hususlardan bazıları şunlardır:

Savaşta düşmanın saldırılabileceği korkusu: Kişi savaşta düşman korkusu sebebiyle kibleden başka tarafa dönerek namaz kılabilir. Düşmanın nereden, nasıl saldıracağı belli olmaz. Dolayısıyla kişi savaşta, düşman korkusuyla kibleden başka tarafa dönüp namaz kılabilir. Kıldığı bu namazı daha sonra iade etmesi de gerekmez. Nitekim, “Eğer bir korku ve tehlike söz konusu olursa namazınızı yürürken veya binek üzerinde kılabilirsiniz.”⁷¹ âyeti buna işaret etmektedir. Korkunun zirve yaptığı an, savaşta askerlerin karşı karşıya geldiği zaman dilimidir. Bu anlarda dahi namazın geciktirilmesi hoş karşılanmamış, kibleye dönme imkânı olmayan askerlerin başka tarafa dönerek namaz kılmaları istenmiştir.⁷²

Can, namus ve malın tehlikeye gireceği korkusu: Kişi, namaz kılmak için kibleye döndüğünde sırtı düşmana ve parçalayıcı hayvana gelip bundan korktuğu ya da malı ya da aile efradı arkada kalıp bunlara zarar geleceğinden endişe ettiği takdirde kibleye dönme şartı kalkar. Böyle bir kişi başka tarafa dönerek namazını kılabilir.⁷³

Yolculuk esnasında arkadaşlarından geri kalma korkusu: Kişi, yolculuk esnasında farz namazı kılmak için bineğinden indiği takdirde geri kalacağından ya da arkadaşlarını kaybedeceğinden korkuyorsa bu durumda

⁶⁸ el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halîl*, 1/258; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 10/237; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/55.

⁶⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/165; Mâverîdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/459; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/47.

⁷⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/425.

⁷¹ el-Bakara 2/239.

⁷² Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/118; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/433; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/314.

⁷³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/118.

kıble şartı düşer. Böyle bir kişi, bineğinden inmeden bulunduğu hal üzere namazını kılar.⁷⁴ Ancak Şâfiî ulemadan bazıları bu gerekçe sebebiyle kibleye dönmeden namaz kılan kişinin daha sonra onu iade edeceğine hükmetmişlerdir.⁷⁵

2.1.2.2. Namazla İlgili Vasıfların Değişmesi

İslâm, namaza büyük bir önem vermiş, en zor şartlarda dahi namazın kılınması gerektiğine hükmetmiştir. Bununla beraber, canın muhafazasına da ehemmiyet vermiştir. Bu sebeple zor, tehlikeli ve korkutucu şartlarda namazın vasıflarında bazı değişikliklerin yapılabileceğine hükmetmiş ancak onu tamamıyla kaldırmaya yönelik bir işleme izin vermemiştir. Bir taraftan canın muhafazasına yönelik tedbirlerin alınmasını sağlayan diğer taraftan tek imamın arkasında nöbetleşe namaz kılınmasını gerektiren namaza korku namazı denmiştir.⁷⁶ Korku namazının meşruiyeti; Kitap, sünnet ve icma ile sâbittir.⁷⁷ Hz. Peygamber de korku namazının nasıl kılınacağını fiiliyatıyla ortaya koymuştur. Korku namazının kendine has bir kısım hususiyetleri, belirli vasıfları ve bu vasıflarla nitelenmesini gerektiren sebepler bulunmaktadır. Namazın vasıflarını değiştiren korku hallerinin sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

Savaş esnasında düşmanın saldırısından korkma: Burada namazın vasfını değiştirmede korkuya neden olan savaşın meşru bir sebebe dayanması gerekir. Diğer bir ifadeyle savaşın; kafir, meşru yönetime başkaldırı veya insanların güvenliğini tehlikeye atan eşkıya gibi gruplara karşı yapılması halinde namazın vasıflarında bir değişikliğe cevaz verilebilir. Can, ırz ve namusun korunması adına yapılan savaş için de aynı hüküm geçerli kabul edilmiştir. Savaşın meşru bir sebepten yoksun olması halinde ise böyle bir değişikliğe gidilmeyeceği dolayısıyla söz konusu ruhsattan istifade edilemeyeceği belirtilmiştir. Buna göre örneğin, meşru yönetime karşı veya kavmiyet ve adavet için yapılan bir savaşta korku namazının hükümlerinden istifade edilemez. Çünkü korku namazında bir ruhsat ve hükümlerde bir kolaylaştırma vardır. İsyan içerikli fiiller için aynı şeyi düşünmek mümkün değildir.⁷⁸

Düşmanın izini kaybetmekten, onu kaçırmaktan korkma: Kişi, namaza

⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/430.

⁷⁵ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 1/332.

⁷⁶ Mehmet Erdem, "Salâtü'l-havf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/21.

⁷⁷ en-Nisâ 4/103.

⁷⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 2/186.

durduğunda düşmanını kaçırmaktan, onun izini kaybetmekten korkuyor ve daha sonra onun zararından emin olmuyorsa bu durumda ruhsattan istifade ederek korku namazını kılabilir. Nitekim Abdullah b. Uneys'ten şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Hz. Peygamber bana, "Git, Halid b. Süfyân b. Nübeyh el-Hüzeli'yi öldür" dedi. (Sözü geçen kişi, Urenet denilen mevki ile Arafat arasındaki yerde ikamet ediyordu). Onu öldürmek için yola çıktım. Onun izini takip edip fırsatını yakaladığım sırada namaz vakti girdi. Kendi kendime "Namaz kılma sebebiyle onu kaybedeceğimden korkuyorum." dedim ve onu takip etmeye devam ederek namazı imâ ile kıldım.⁷⁹ İbn Kudâme, bu rivayetin yorumunda şöyle demektedir: Bu rivayetin zahirinden anlaşıldığına göre Abdullah b. Uneys, bu durumu Hz. Peygamber'e iletmış ya da Hz. Peygamber'den bunun onayını almıştır. Söz konusu sahabinin yanlış yapma ihtimali zayıf görünmektedir. Çünkü o, Allah elçisinin elçisidir. Görev dönüşünde düşmanını kaybetme korkusundan dolayı namazı imâ ile kılma durumunu Hz. Peygamber'e bildirip onun hükmünü sormamıştır.⁸⁰

Taktiksel kaçış nedeniyle korkma: Düşmanı şaşırtma, hedef saptırma, taktik amaçlı geri çekilme, daha iyi mekânda mevzilenme, başka bir gruba katılma ya da komutanın belirlediği maslahata uygun hareket etmek için kaçarken oluşan korku nedeniyle ruhsattan istifade edilerek tahfif cihetine gidilebilir ve namazın vasfında bazı değişiklikler yapılabilir. Diğer bir ifadeyle böyle durumlarda ima ile namaz kılınabilir. Bu kapsama; hırsızdan, parçalayıcı ve zarar verici hayvanlardan, kızgın ve sinirli deveden, saldırgan ve kuduz köpekten, selden, yangından ve benzeri durumlardan kısaca genellikle korkuya neden olan hallerden kaçarken oluşan korku da dâhil edilebilir. Bütün bu durumlarda namaz ima ile kılınabilir. Ancak bir çıkış yolu olması halinde bu ruhsattan istifade edilemez. Aynı şekilde bir köle, efendisinin kâfir ve düşman vasfından hareketle korkuyorsa bu durumda namazlarını imâ ile kılabilir.⁸¹

Bütün bunlarla beraber korku esnasında kılınan namazın kendi başına müstakil bir namaz olmadığı açıktır. Korku, mevcut namazların vasıflarında bazı değişikliklerin meydana gelmesine etki etmektedir. Tartışmaya konu olan husus, korku esnasında mevcut namazların nasıl kılınacağıyla ilgilidir. Hz. Peygamber'in, korku namazı olarak vasıflandırılan namazları farklı mevkilerde ve farklı şekillerde kıldığına dair birçok rivayet nakledilmiştir. Korkunun derecesi ve o anki halin keyfiyeti, korku namazının kılınış şekline

⁷⁹ Ebû Dâvûd, "Kitâbu's-Salât", 295.

⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/314.

⁸¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/314; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 4/429.

etki ettiği söylenebilir. O halde durum ve şartlara uygun olarak Hz. Peygamber'in kıldığı bütün şekillere göre korku namazı kılınabilir. Rivayetler çerçevesinde korku namazının nasıl kılınacağı hakkında birkaç görüş öne çıkmıştır.⁸² Burada sadece Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş doğrultusunda korku namazının kılınışı hakkında kısaca bilgi vermekle iktifa edilecektir. Hanefî mezhebine göre korku namazının kılınışı şöyledir: İmam cemaati iki gruba ayırır. İmam, birinci grupla namazı kılarken ikinci grup onları düşmana karşı gözetler. İlk grup birinci rekâtı kıldıktan sonra selam vermeden nöbet yerine gider, ikinci grup gelip ikinci rekâtta imama uyar. Secdelerden sonra ancak tahıyyatı beklemeden namazdan ayrılıp nöbet mahalline gider. İmam tek başına tahıyyatı okuyup selam verir ve namazdan çıkar. Bu arada birinci grup gelip ikinci rekâtı kendi başına kıraatsız olarak tamamlayıp nöbet mahalline döner. Çünkü lâhik hükmündedir. Sonra ikinci grup gelip kendi başına fakat kıraatli olarak tamamlar. Çünkü mesbûk hükmündedir. Dört rekâtlı namazlarda bu grup değişimini ikinci rekâttan sonra yapılıır.⁸³

Görüldüğü üzere korku, namazın rekât sayılarında bir azalmaya etki etmemekle beraber kılınış şeklinde bir kısım değişikliklerin yapılmasına etki etmekte ve farklı hükümlerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

2.1.2.3. Namazı Bozan Durumlarla İlgili Bazı Hükümlerin Değişmesi

Fıkıh kitaplarında namazın sıhhatine zarar veren ve onu bozan bazı hususlara değinilmektedir. Burada konuyla doğrudan bağlantılı olmayan bu hususlara yer vermekten ziyade mevzuyla irtibatı olması münasebetiyle korkunun namazı bozan durumlara etkisi üzerinde durulacaktır. Bilindiği üzere namazı bozan durumlar arasında konuşmak ve amel-i kesir gibi hususlar da yer almaktadır. Âlimler, namaz esnasında Allah kelamı dışında söylenen sözün mahiyetine dikkat çekerek bazı hususlarda ittifak ederken bazılarında da ihtilaf etmişlerdir. Buna göre namazda Allah kelamı dışında kasıtlı olarak ve herhangi bir maslahata dayanmadan söylenen sözlerin namazı bozacağı konusunda ittifak edilmiştir. Bu konuda sözün az ya da çok olması arasında fark yoktur. İbn Münzîr (öl. 318/930), namaz esnasında ilgili bir hususu düzeltme haricinde kasıtlı olarak söylenen bir sözün kişinin namazını bozacağı konusunda ittifak olduğunu söylemektedir.⁸⁴ Yine namaz esnasında örf yönünden çok sayılan bir söz söylenmesi durumunda böyle bir

⁸² Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 4/407.

⁸³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/143.

⁸⁴ Ebubekir Muhammed b. İbrâhim en-Nisâbü'rî İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ'* (y.y.: Dâru'l-Müslim, 2004), 39.

sözün namazı bozacağı konusunda da ittifaktan söz edilmiştir.⁸⁵ Buna göre sözün yanlışlıkla ağızdan çıkması, cehalet veya bir maslahata dayalı olarak söylenmesi, durumu değiştirmez. Ancak yukarıdaki gerekçelerle beraber söylenen söz az kabul edilmesi halinde böyle bir sözün namazı bozup bozmayacağıyla alakalı farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁸⁶

Daha önce ifade edildiği üzere namazın hakikatine ve mahiyetine aykırı olması nedeniyle namaz esnasında az da olsa bilerek konuşmanın ya da bilmeden çok konuşmanın namaza zarar vereceği ve onu bozacağı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Bununla beraber şiddetli korku nedeniyle namazda konuşmaya cevaz verenler olduğu gibi bunu reddedenler de vardır. Böyle bir namaza “salâtü'l-müsâyefe” ya da “salâtü'l-iltihâm” adı verilmiştir.⁸⁷ Şiddetli korku anında ve ihtiyaca göre namaz esnasında konuşulabileceğini Mâlikîler, bazı Şâfiîler ve bir rivayete göre Hanbelîler savunmaktadır.⁸⁸ Bu görüşü savunanlara göre namaz esnasında korku sebebiyle ihtiyaç olması durumunda Allah kelâmı dışında çok söz söylene dahi namaza zarar vermez. Dolayısıyla bu görüşe göre kişi, başkasının zarar göreceğinden ya da hayati tehlikeye maruz kalacağından korkuyorsa bu durumda onu uyarmak ya da sakındırmak için namazda iken konuşabilir. Hatta Mâlikîler, düşmanı korkutacaksa savaş esnasında namazda iken Müslüman askerleri savaşa cesaretlendirmek ve övünmek için konuşulabileceğini söyleyerek ruhsat alanını epey genişletmişlerdir.⁸⁹ Korku anında namazda konuşulabileceğini ileri sürenler, görüşlerini zarûret ilkesine dayandırmaktadır. Buna göre korku anında bir zarûret söz konusudur. Zarûret halinde yasak kalkar. Zira zarûretler mahzurlu şeyleri mubah kılar. Ayrıca zarûret anında canın muhafazasına yönelik zamanında yapılan müdahaleye riâyet etmek, namazın diğer rükünlerinden daha evla kabul edilmiştir.⁹⁰

Şiddetli korku olsa dahi namazda konuşmanın ya da bağırmanın namazı bozacağını ileri sürenler, bu namazın imkân dâhilinde daha sonra iade edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşü Şâfiîler ve Hanbelîler

⁸⁵ Kâsânî, *Bedâi' u's-sanâi'*, 1/221; el-Advî, *Hâşiyetü'l-Advî*, 1/401; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/177; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/35.

⁸⁶ Farklı görüşler için bk. el-Advî, *Hâşiyetü'l-Advî*, 2/401; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1/2; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/177; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/35.

⁸⁷ Ali b. Hâşim b. Akîl ez-Zübeydî, *Eseru'l-avâridi'n-nefsiyye fi'l-ahkâmî'l-fikhiyye*, 221.

⁸⁸ el-Advî, *Hâşiyetü'l-Advî*, 1/401; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/38; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/185.

⁸⁹ el-Advî, *Hâşiyetü'l-Advî*, 1/387.

⁹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/38.

savunmaktadır.⁹¹ Bunlar, belirtilen konuda bir ihtiyacın olmadığı kanaatindedir. Bunlara göre korkunun namaza etkisi yoktur. Dolayısıyla İhtiyaç olsa dahi şiddetli korkunun olmadığı durumlarda namazı bozan durumlar, şiddetli korku anında da bozar. O halde namaz esnasında konuşma manasına gelen bağırma ve çağırımlar namaza zarar verir ve onu bozar.⁹² Ancak bu iki mezhepte korkudan bağımsız olarak bazı durumlarda namaz esnasında konuşmanın vacip olabileceğine dikkat çekilerek şöyle denmiştir; Kişi namazda iken, çocuğun ya da âmânın bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu gördüğünde ya da bir yılanın, kendisinden habersiz olan veya uyuyan birine yaklaştığını fark ettiğinde yahut bir ateşin başkasının canına ya da malına zarar vermek üzere olduğunu müşahade ettiğinde tesbih çekmekle söz konusu kişiyi uyarıp tehlikeden uzaklaştıramayacağını düşünüyorsa bu durumda namazını bozup o kişiye yardım edebilir. Hanbelî mezhebinde kişi, böyle bir durumda namazını bozmadan tehlikeye maruz kalan şahıs/şahıslarla konuşup onu mevcut durumdan kurtarabilir.⁹³

Burada ikinci görüşün gerekçe yönünden daha zayıf olduğu söylenebilir. Zira şiddetli korku bir özür halidir. Özür halinde kıyamda bulunmamak ya da kıbleye yönelmemek namazın rükünlerine aykırı olsa da namazın sıhhatine zarar vermediği gibi korku halinde yapılan konuşma ya da bağırma, namazın hakikatine ve mahiyetine aykırı olsa da ona zarar vermez. Ancak özür ve zarûret hali, mahzurlu şeyleri mubah kılmakla birlikte bunun bir sınırının olduğu bilinmelidir. Dolayısıyla zarûret miktarından fazla konuşmanın namaza zarar verebileceği unutulmamalıdır.

108

Hanefî mezhebinin bu konuda görüşü çok net olmamakla beraber, korku anında namazın tehir edilebileceği ya da daha sonra kaza edilebileceği yönünde genel bir eğilimin olduğu söylenebilir.⁹⁴

Korkunun namaz esnasında konuşma hükmüne etki ettiği gibi amel-i kesîre de etki etmektedir. Şöyle ki; fâkihlerin çoğuna göre namazda, ibadet cinsinden olmadığı halde peş peşe yapılan hareketler yanlışlıkla olsa dahi namazı bozar. Çünkü bu tür hareketler, namaz düzenine ve huşuya zarar vermektedir. Ancak az bir amelin namaza zarar vermeyeceği ittifakla kabul edilmiştir.⁹⁵ Zira bundan korunmak zordur. İbn Nüceym (öl. 970/1563), zorluğu şöyle ifade etmektedir; insan canlı bir varlıktır. Canlı varlıklarda

⁹¹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/182; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/38.

⁹² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/182.

⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/38.

⁹⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/40.

⁹⁵ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1/12; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/188; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/398.

hareketin olması doğal ve fitrî bir durumdur. Şayet, mutlak manada hareket etmenin namazı ifsat ettiği söylene bu durumda namazın ikamesi bir meşakkat vesilesi olacaktır ki bu da nasla yasaklanmıştır.⁹⁶ Hz. Peygamber ve bazı sahâbenin namazda az harekete cevaz verdiklerine işaret eden rivayetler nakledilmiştir.⁹⁷

Amel-i kesîrin namazı bozacağı genel kabul görmekle beraber bunun bazı istisnalarına dikkat çekilmiş ve korku anında meydana gelen amel-i kesîrin de bu istisnalara dâhil olduğuna vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla korku anında iradeli ya da iradesiz olarak meydana gelen amel-i kesîrin o anki duruma göre farklı hüküm alabileceği söylenmiştir. Buna göre savaş esnasında oluşan şiddetli korku sebebiyle ihtiyaç olması halinde yayan olarak veya binek üstünde iken meydana gelen amel-i kesîrin namazı bozmayacağı konusunda ittifak edilmiştir. Nitekim Bakara sûresinde buna işaret edilmektedir.⁹⁸

Savaş esnasında yürüme ve binek üstünde hareket etme dışında kalan amel-i kesîrin yani vurma, düşmanın moralini bozmaya ve tahkir etmeye dönük söz söyleme, ok atma ve müdafaa etmeye yönelik ortaya konan hareketlerin namazı bozup bozmayacağı konusunda ihtilaf edilmiştir.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre bu tür hareketler namazı bozmaz. Kişi bulunduğu hal üzere namaz kılar, onu geciktirmez.⁹⁹ Bu görüş sahipleri nassın buna işaret ettiğini ifade etmektedir.¹⁰⁰ Yine bu görüşe göre zarûretler mahzurlu şeyleri mubah kıldığı gibi zarûret konumunda olan savaş meydanı da fiili kesiri mubah kılar. Ayrıca yayan olarak veya binek üstünde kılınan namaz ittifakla sahih olduğuna göre diğer hareketler de bu iki duruma kıyas edilebilir. Zira her ikisinde illet ortaktır. O da savaşın doğurduğu zor şartlardır.¹⁰¹

Hanefîlere göre bu tür hareketler namazı bozar. Bu sebeple namazı tehir etmek bu da mümkün değilse onu kaza etmek gerekir. Bu görüşe göre Hz. Peygamber, Hendek Savaşı'nda meşguliyetten dolayı namazı kılamayıp daha sonra kaza etmiştir. Şayet savaş esnasında namazı tehir etmek caiz

⁹⁶ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 2/12.

⁹⁷ Tirmizî Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1975), "Ebvâbu's-Salât", 171; Nesâî, "Kitâbu's-Sehv", 12.

⁹⁸ el-Bakara 2/239.

⁹⁹ el-Advî, *Hâşiyetü'l-Advî*, 1/387; el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halîl*, 1/96; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/470; Nevevî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Mühezzeb*, 4/430.

¹⁰⁰ en-Nisâ 102.

¹⁰¹ Nevevî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Mühezzeb*, 4/430.

olmasaydı. Hz. Peygamber onu kazaya bırakmazdı. Yine bu görüşe göre aynı durum Huneyn savaşı'nda da gerçekleşmiştir.¹⁰²

Hanefiler tarafından ileri sürülen bu iki delile şöyle itiraz edilebilir: Hz. Peygamber'in söz konusu savaşlarda namazı kazaya bırakması, salâtü'l-havfla ilgili hükümlerden önceye ait olabilir. Dolayısıyla savaş esnasında namazı kazaya bırakma hükmü daha sonraki âyetlerle nesh edilmiş olabilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in o savaşlarda bazı namazları kılmaması, bilinçli bir tercihe istinaden değil, unutmaya dayalı olabilir. Nitekim, buna işaret eden rivayetlere rastlamak mümkündür.

2.1.2.4. Cuma ve Cemaate Katılmakla ilgili Hükümlerin Değişmesi

Kitap ve sünnette cemaatle namaz kılma teşvik edilmiş ve aynı zamanda cemaatle namaz kılanlara büyük bir ecrin verileceği haber verilmiştir. Nitekim, *"Rasûlüm! Savaşta mü'minler arasında bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman, onlardan bir grup silahlarını da yanlarına alarak seninle beraber namaza dursunlar."*¹⁰³ âyeti, korku anında dahi namazın cemaatle kılınması gerektiğine işaret edilmiştir. Buradan hareketle korkunun olmadığı durumlarda cemaatle namaz kılmanın daha evla istendiği ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber de cemaatle namaz kılmayı teşvik etmiştir.¹⁰⁴ Benzer âyet ve hadislerden hareketle âlimler cemaatle namaz kılmanın meşruiyeti ve fazileti hakkında ittifak etmekle beraber onun hükmü ve kapsamı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Cuma namazının cemaatle kılınması gerektiği konusunda ise bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bununla beraber çocuk, kadın, misafir, hasta, yolcu ve benzeri mazereti olanlara cuma namazının farz olmadığı konusunda da uzlaşmadan söz edilebilir.

Mevzunun korku ile bağlantısına gelince yukarıda da ifade edildiği üzere cuma ve cemaatle namaz kılma emredilmiş ve büyük mükafat verileceği söylenmiş, özürsüz bir şekilde bundan geri durulmaması istenmiştir. Burada cuma ve cemaate katılmayı engelleyen durumlardan birinin de korku olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁵ Zira korku da bir özür halidir. Dolayısıyla mükellef olanlar için korku sebebiyle cuma ve cemaate katılma hükmü değişebilmektedir. Nitekim, dinde zorluk değil, kolaylık esastır. Buna

¹⁰² Şemsüleimme Serahsî Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 1/49; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1/150.

¹⁰³ en-Nisâ 4/102.

¹⁰⁴ Buhârî, *"Kitâbü'l-Ezân"*, 19; Müslim, *"Kitâbü'l-Mesâcid"*, 42.

¹⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/130.

işaret eden âyetler olduğu gibi Hz. Peygamber de “Size bir şeyi emrettiğimde onu gücünüz oranında yapınız.”¹⁰⁶ buyurarak mükellefiyetlerin insanın gücüyle sınırlı olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla şiddeti korku anında cuma ve cemaate katılmakla sorumlu tutmak, ilgili âyet ve hadislerdeki teklifle çelişmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, yemek hazır olduğunda sofraya oturmayı öncelemiş ve cemaate katılmamak için onu bir özür olarak kabul etmiştir.¹⁰⁷ Çünkü yemek yeme arzusu, namazdaki huşuya zarar verebilmektedir. Aynı şey korku hali için de geçerlidir. Buna göre hazır yemeğe verilen ruhsat korku halini de kapsamaktadır. Bununla beraber âlimler, buradaki cuma ve cemaate katılmayı engelleyen korkunun mahiyetine dikkat çekmişlerdir. Şöyle ki; korku bazen dini bir kaygıdan kaynaklanabilir. Yani kişi, gayr-i müslim ülkede veya zalim bir yönetimin boyunduruğunda bulunabilir, Cuma ve camiye gitmek istediğinde durumu ifşa olup bundan zarar veya eziyet görebilir. Yine kişi, can, mal ve namus yönünden düşman veya yırtıcı hayvan saldırısına maruz kalacağından korkabilir. Aynı şekilde kişi, önemli bir sorumluluk konumunda olabilir. O sorumluluğu bırakıp cuma veya cemaate gittiğinde vatan ve milletin emniyeti tehlikeye girebilir. İşte bütün bu durumlarda cuma ve cemaatin hükmü düşer.¹⁰⁸ Diğer bir ifadeyle söz konusu durumlara yönelik korku, cuma ve cemaatin hükmüne etki ederek onu değiştirir.

2.1.3. Oruçla İlgili Hükümlerin Değişmesi

Allah, Ramazan orucunu Müslümanlara farz kılmış ve onu dinin temel rükünlerinden biri saymıştır. Nitekim, “Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı”¹⁰⁹ âyeti bu hükmü açıkça ortaya koyduğu gibi Hz. Peygamber de “İslâm beş esas üzerine kurulmuştur”¹¹⁰ buyurarak bu beş esastan birinin de oruç olduğuna dikkat çekmiştir. Yine Allah, rahmetinin gereği olarak güç ve takati oruç tutmanın şartı olarak ileri sürmüştür. Dolayısıyla hastalanacağından korkan ya da mevcut hastalığının artacağından endişe eden kimselerin orucu daha sonraya tehir edebileceğini haber vermiştir. Aynı şekilde hamile kadınların ve süt emzirenlerin doğacak çocuklarının zarar göreceklere endişe ediyorlarsa bu durumda oruç tutmayabilecekleri bildirilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁶ Buhârî, “Kitâbü'l-İ'tisâm”, 2.

¹⁰⁷ Müslim, “Kitâbü'l-Mesâcid”, 16.

¹⁰⁸ Nevevî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Mühezzebe*, 10/205; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/452.

¹⁰⁹ el-Bakara 2/183.

¹¹⁰ Buhârî, “Kitâbü'l-İmân”, 1.

¹¹¹ el-Bakara 2/185; Tirmizî, “Ebvâbu's-Savm”, 21.

İslâm hukukunda zararı defetmek, sıkıntıyı bertaraf etmek esastır. Bu bağlamda meşakkat, teysiri celbeder ilkesi benimsenmiştir. Ramazan orucu, farklı zararları barındırma potansiyeline sahip olsa da belirtilen ilke doğrultusunda bir kısım kolaylıklar sağlanmış ve zarar verme korkusuna bağlı olarak hükmün değişebileceği ifade edilmiştir. Buna göre örneğin kişi açlıktan veya susuzluktan öleceğinden veya hayatî organlarından birini kaybedeceğinden korkuyor ya da endişe ediyorsa bu durumda oruç tutma hükmü başka bir zamana tehir edilir.¹¹² Aynı şekilde kişi, küffarla savaşırken gücünü kaybedeceğinden korkuyorsa oruç tutma hükmü düşer. Başka bir zaman onu kaza eder.¹¹³

2.1.4. Hac Menâsikiyle İlgili Hükümlerin Değişmesi

Hac, İslâm'ın temel rükünlerinden biridir. Dinen zengin sayılan Müslümanlara, ömürde bir defa Kâbe ve çevresindeki kutsal mekânları usulüne uygun olarak ziyaret etmeleri farz kılınmıştır.¹¹⁴ Nitekim, *“Yola güç yetirenlerin kâbe'yi tavaf etmeleri Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”*¹¹⁵ âyeti buna işaret etmektedir. Hz. Peygamber de *“Ey İnsanlar! Hac size farz kılındı. Hacca gidiniz.”*¹¹⁶ buyurarak haccın farziyetine vurgu yapmıştır. Âlimler “yola gücü yetmek” ten kastedilenin, beden sağlığı, mali imkân ve güvenlik olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹¹⁷ Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri, zikredilen manalara “sefere çıkabilme” manasını ilave etmişlerdir.¹¹⁸ Bu manaya göre sağlık, malî ve güvenlik açısından bir engel olmasa da günümüzde olduğu gibi sefere çıkmaya izin verilmezse yani ülkelere belli bir kota getirilip bunların dışındakilere mâni olunursa bu durumda hac farziyeti düşecektir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere kişiye haccın farz olabilmesi için diğer şartların yanında yol emniyetinin de olması gerekir. Yol emniyetinin olmaması yani korkunun varlığı, haccın farziyetine doğrudan etki etmekte ve onun farz olma hükmünü- geçici de olsa- düşürmektedir. Zira âlimler, yol

¹¹² el-Advî, *Hâşiyetü'l-Advî*, 1/448; el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halil*, 1/261; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/436.

¹¹³ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1/302.

¹¹⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/119; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1/3; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/213.

¹¹⁵ Âl-i İmrân 3/97.

¹¹⁶ Müslim, “Kitâbü'l-Hac”, 73.

¹¹⁷ Muhammed Emin b. Mahmud el-Buhârî Emir Pâdişâh, *Teyisru't-tahrîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/275; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1/120; el-Harşî, *Şerhu Muhtasar Halil*, 1/298; Nevevî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Mühezzeb*, 7/63.

¹¹⁸ Nevevî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Mühezzeb*, 7/89.

güvenliğini haccın şartları arasında saymışlardır.¹¹⁹ Dolayısıyla kişi, can, mal ve namusundan; düşman, hırsız, zâlim ve yol kesici gibi unsurların varlığı sebebiyle endişe ediyor ve korkuyorsa hakkında haccın farziyeti sakıt olacaktır. Ancak haccın farziyetinin sâkıt olabilmesi için söz konusu korkunun zannı galibe dayanması gerekir.¹²⁰ Aksi takdirde haccın farziyeti sâkıt olmayacaktır. Diğer bir ifadeyle vehme veya basit bir şüpheye dayalı korku, haccın hükmüne etki etmez. Aynı şekilde iki yol bulunup da onlardan biri emniyetli olması durumunda haccın farziyeti yine düşmez. Bu yol daha uzak olsa da durum değişmez. Yol güvenliğinin sağlanması, yöneticilerin sorumluluğunda olan bir husustur. Kişinin yol güvenliğini sağlamak için hayatını riske atacak şekilde özel çaba içerisine girmesi gerekmez.

Sonuç

İslâm hukukunda insan hayatı ve onun muhafazası son derece önemsenmiştir. Denebilir ki Allah-kul ilişkisinin temelini oluşturan emir ve yasakların belirlenmesinde bu “korumacı anlayış” merkezi rol oynamıştır. Dolayısıyla güçleştirici, zorlaştıracı durumlarda hep insan hayatının korunmasından yana tavır alınmış, emir ve yasaklarda ya kısmî bir yumuşamaya ya da köklü bir değişikliğe gidilmiştir. Aynı anlayışın ıztirârî durumlardan sayılan korku için de geçerli olduğu görülmüştür. Zira hayatın devamı ve muhafazası için insan fıtratına yerleştirilen korkunun, onun güç ve takatini zorlayan kimi durumlarda ise aşan bir vasma sahip olduğu bilinmektedir. Bu sebeple korku halinde ibâdât ve muâmelâtın bir kısım meseleleriyle ilgili hükümlerde değişikliğe gidildiği müşahade edilmiştir. Ancak fıkhî ahkâmın değişmesine sebep olan korkunun hukukî açıdan nazarı itibara alınabilmesi için onun vehme ya da hayale değil, kesin bilgiye veya zann-ı gâlibe dayanmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

İslâm hukukunda hayatın korunması önemsendiği gibi onun korunmasına yardım eden akıl, namus, nesil, mal ve beden organları gibi unsurlar da önemsenmiş, bunların muhafazası, canın muhafazası gibi kabul edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu unsurların devam ve bekasına yönelik korkunun varlığı, fıkhî ahkâmın teshil, tebdil ve tağyirine imkân verdiği anlaşılmaktadır. Bu arada korkunun fıkhî hükümleri geçersiz kılabilmesi için başka bir alternatifin olmaması şart koşulmuş, farklı seçenekler olduğu sürece konuyla ilgili asıl hükmün değişmeyeceğine dikkat çekilmiştir.

¹¹⁹ Ahmet Hamdi Yıldırım, “Haccın Şartları Bağlamında Hac Kotasının Değerlendirilmesi”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 7/4 (2023), 717.

¹²⁰ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râ’ik*, 1/338; Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, 2/214.

Korkunun fıkıhî ahkâma etkisi konusunda kolaylık prensibiyle beraber maslahat ve mefsetet ilkesine göre de hareket edildiği müşahede edilmiştir. Diğer bir ifadeyle ilahi emir ya da yasak kişi ve toplum maslahatı doğrultusunda yumuşatılmış ya da tehir cihetine gidilmiştir. Bu bağlamda örneğin kişi, önemli bir sorumluluk konumunda iken o sorumluluğun ihmali ya da geciktirilmesi neticesinde milletin emniyeti tehlikeye girileceğinden korkuluyorsa cuma veya cemaate katılma hükmünün kalkacağı ifade edilmiştir.

Fıkıhî ahkâmı değişmesine sebep olan korkunun meşrû ve dinen helâl sayılan bir gerekçeye dayandığı görülmüştür. Buna göre örneğin kişiden abdest hükmünün sakıt olabilmesi için korumak istediği malın meşru, helâl ve belli bir değer ifade etmesi şart koşulmuştur. Dolayısıyla belli bir kıymet ifade etmeyen veya haram vasfa sahip olan ya da dinen mal sayılmayan bir nesnenin muhafazasına yönelik korkunun varlığı asıl hükmü değiştirmeyeceği belirtilmiştir.

Korkunun ibadetlere ve onun bir kısım şartlarına etki ettiği konusunda büyük bir uzlaşımın olduğu görülmekle beraber, bunun etki derecesi hakkında ihtilâf edildiği müşâhede edilmiştir. Buna göre korku sebebiyle hadesin giderilmesi, kıble ve kıyam gibi şartları yerine getirmeden namazın ————— 114
eda edilip edilmeyeceği, eda edilmesi durumunda bunun kazasının gerekip gerekmeyeceği tartışılmış, tartışmada ileri sürülen deliller neticesinde korku engellerinden biri veya birkaçı olması durumunda onun izalesi beklenmeden teyemmümle bu imkâna da sahip olunmaması durumunda teyemmümsüz olarak namazın kılınacağı ve bu namazın daha sonra da iade edilmeyeceği görüşü tercih edilmiştir.

Kaynakça

Advî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Mukrim es-Saîdî. *Hâşiyetü'l-Advî alâ şerhi Kifâyeti't-tâlibî'r-rebbânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

Ahmed Cevdet Paşa. *Mecelletü Ahkâmı Adliyye*. y.y.: Matbaatü Osmâniyye, 1305.

Ahmed Muhammed Âmir. *Usûlü ilmi'n-nefsi'l-âm*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2008, 209.

Alâuddîn es-Semerkandî, Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

Ali b. Hâşim b. Akîl ez-Zübeydî. *Eseru'l-avâridi'n-nefsiyye fi'l-ahkâmî'l-fıkhiyye*. Riyâd: Külliyyetü's-Şerîa, 1426.

Aydın, Mehmet Âkif. "Avârız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Bilgi, İsmail Hilmi. "Kur'an'da Korku Olgusu Neden ve Nasıl Kullanılmıştır?". *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 235.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Müsnedü's-sahîh*. y.y: Dâru _____ 115
Tavki'n-Necât, 1422.

Cessâs, Ebûbekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-. *Ahkâmü'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru İhyâ, 1405.

Cürcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyîd eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.

Emir Pâdişâh, Muhammed Emin b. Mahmud el-Buhârî. *Teyşîru't-Tahrîr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Erdem, Mehmet. "Salâtü'l-havf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/21-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Basrî el-. *Kitâbü'l-Ayn*. 8 Cilt. y.y.: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.

Harşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-. *Şerhu Muhtasar Halîl el-Harşî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Heyet. *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz. *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.

- İbn Cîzî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Ğirnâî. *el-Kavânîni'l-fıkhiyye*. y.y.: b.y, t.s.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî li İbni Kudâme*. 10 Cilt. y.y.: Metebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnü'l-Münzir, Ebûbekir Muhammed b. İbrâhim en-Nisâbüri. *el-İcmâ'*. y.y.: Dâru'l-Müslim, 2004.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed. *el-Bahru'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 8 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâb, ts.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbrahim b. Yahya b. Muhammed Atîf. *Âsâru'l-havf fi Ahkâmî'l-fıkhiyye*. Riyad: ————— 116
Mektebetü'r-Rüşd, 2000.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihabüddîn Ahmed b. İdrîs. *el-Furûk*. 4 Cilt. y.y.: Âlemu'l-Kutub, ts.
- Kâsânî, Ebûbekir b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-sanâi', fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Lecnetü'l-Ulemâ. *el-Fetâvâ'l-Hindiyîye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1310.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Merğînânî, Ebu'l-Hasen Burhânuddîn Ali b. Ebîbekr b. Abdülcelîl el-Ferğînânî. *el-Hidâye fi şerhi'l-Bidâye*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ, ts.
- Muhammed Ebû Zehre. *Usûlü'l-fıkıh*. y.y.: Dâru'l-Fikr, 1985.
- Mustafa Ahmed ez-Zerkâ. *el-Medhalü'l-fıkhiyyetü'l-âmme*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2004.
- Müslim, Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-Sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ, ts.
- Necdî, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. *Hâşiyetü Ravdî'l-merî' şerhu*

Zâdi'l-Müstakna'. 7 Cilt. y.y.: b.y, 1397.

Nefrâvî, Ebu Ğanîm Şihâbuddîn Ahmed b. Salim en-. *el-Fevâkihu'd-divânî alâ Risâleti ibn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî. *es-Sünenü'l-Kübrâ li'n-Nesâî*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Ravdatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*. thk. Ramazan Abdültevvâb. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.

Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-Menâr*. y.y.: el-Hey'etül-Misriyye, 1990.

San'ânî, Ebû İbrâhim İzzüddîn Muhammed b. el-İmam el-Mütevekkil-Alallâh. *Sübülü's-selâm*. 2 Cilt. y.y.: Dâru'l-Hadîs, ts.

Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr es-. *el-Eşbâh ve'l-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd, Ebû Dâvûd. *Süneni Ebi Dâvûd*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhamed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1975.

Vehbe Zühaylî. *Nazariyyetu'z-zarûreti's-şer'iyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah et-Türkî ez-Zerkeşî. *el-Menşûr fi'l-kavâidi'l-fıkhiyye*. 3 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1985.